

ויאטנם, כבר מאמצע הדרך, בהוי אן, עיר החייטים והתיירים והויאטנמים, על קיר בית ספר, בשבת שאחרי יום העצמאות שטרם הגיעה. בבית ספר אחר, בכפר קרוב להרים, הניחו לכל אורך החצר יריעות ברזנט ועליהן גרעיני אורז ותירס לייבוש. בכל בתי הספר ילדים ריאליסטו-סוציאליסטיים מסתכלים מהפוסטרים על ילדים עם סלולריים ופייסבוק.

המצלמה שלי נפלה ונשברה במנהרות של הויאטקונג וככה הטלפון שלי ואני מצלמים. היא לבושה גופיה, מעליה חולצה, סוודר לבן ועוד חולצת משבצות, מכנסים ארוכים, כפפות צמר, גרבים עבים וסנדלי פלסטיק, פניה עטויות מסכה וצעף ולראשה כובע קש רחב. היא גילגלה לבדה את יריעת הברנזט ומתחה אותה, להגן על נוסעי המעבורת מפני מונסון אחרי הצהריים בהוי אן, העמיסה לבדה את עשרות הקטנועים וזוגות האופניים מהמזח לסיפון, שיחררה את החבלים ודחפה במשוט גדול את הסירה. הנשים מסיעות, מעמיסות, בונות, סוללות, עודרות, זורעות, קוצרות, מנקות את הרחובות, מוכרות ומבשלות. סוציאליזם? מסורת? עברה המטריארכלי של הארץ? ובדיקטטורה הקומוניסטית-קפיטליסטית הזאת לכולם יש מזון וחינוך ובריאות. מעט אולי, אבל יש.

דלאת, בהרים. אתמול בבוקר עוד הגרתי גלונים של זיעה במישור החוף והיום נקשו שיני על אופנוע בין מטעי הקפה בשיפולי ההרים. הילדים בתמונה מבשרים את חג אמצע הסתיו שיגיע עוד עשרה ימים. הם הלכו ברחוב, עם תוף דוד ענקי מוסע בעגלה, אחד עם מצילתיים ושניים מסתבכים עם תחפושת הדרקון, לובשים, פושטים, גוררים. עוד ילדים הצטרפו אליהם, אחד רץ לפתע לחנות של מזכרות וכלי נגינה מצדו השני של הרחוב והחל לנגן בתוף שעמד שם בדואט עם המתופפים מהחבורה. אחר כך לבשו סוף סוף את התלבושת ונכנסו בקול תיפוף ומצילתיים אל תוך מכלת, חוסמים את הפתח. הילד בצהוב התגנב פנימה בחסותם, גנב בקבוק קוקה קולה מאחד הארגזים ומיהר להחביא אותו בעגלת התוף לקול מצהלות היתר. יש כאן חיבה משפחתית ניכרת מאוד לעין. אולי כי המשפחות הגרעיניות קטנות. בראשון בבוקר יוצאים יחד בהרכב המורחב למסעדת רחוב לאכול מרק נודלס. שבע-שבע וחצי בבוקר ומנה אדירה מהבילה של נודלס, בקר, עשבים פלאיים, רטבים פלאיים ומיץ לימון סחוט מעל בערב סגרו את ככר השוק לתנועה וילדי הדרקונים רקדו אירובי. ילד בן שנתיים החזיק מעל ראשו מסיכת מפלצת ורקד בלי הפסקה לקול התיפוף של אביו, וילדה אחת קטנה, ברחוב צדדי, נזפה דקות ארוכות בכלב שלה, מכה אותו על חוטמו בסרגל פלסטיק.

עדיין דלאת, אתמול אחרי הצהריים. לוויה של חבר בכיר וותיק באגודה בודהיסטית, שהלך לעולמו בגיל 80. בני משפחה, חברים ועשרות חברי האגודה - הגברים והנשים הנראים בתמונה - השתתפו בתפילת הערב הראשונה מתוך שלוש והביאו פרחים, פירות וכסף. יותר משלושה ימים - השלטונות לא מרשים. אחר כך ישרפו את גופתו של המת בנוכחות כל הקהל הרב. חברי הקבוצה נפגשים מדי שבוע לדון בשלום העולמי ובדרכים להשיגו. רוברט באדן פאוול מסתחרר ודאי בקברו. התיירים האוסטרלים הרבים, נושאים בגאון את עברם המפוקפק, היו גאים מאוד אילו ראו את המספידים. מורה לצרפתית, מכרו של הנפטר, שסיפר לי את כל זה, סיפר גם שהוא מרוויח 100 דולר בחודש, ואם זה יימשך כך, לעולם לא יוכל לקנות דירה או מכונית או לנסוע לחוץ לארץ. זה מעמד הביניים הויאטנמי, שלא דורש צדק חברתי. אבל למזלו הוא הוזמן פעמיים לצרפת והיה בוישי ובקאן ובפריז.

סייגון, ארמון האיחוד. הממונה על השקיית העציצים בארמון עובר כך עם המתקן המאולתר שלו בין ארבע הקומות, לא כולל המרתף, הוא הבונקר של ראש חונטת הדרום נגויין ון טייה באתר שעמד בו קודם לכן ארמון השלטון הצרפתי עד שהופצץ ונהרס. פריצת הטנק T34 מסדרה 843 מתוצרת ברית המועצות ובתוכו בוי קוואנג טאן, תאי בה מין, נגויין ואן קיי ולו ואן הוואה אל תוך הארמון ב-30 באפריל 1975 בישרה את איחוד הארץ. ידעתי שלא אוכל למגינת לבי לעמוד בסיוור המודרך המומלץ אז צותתי להדרכות בכל מיני שפות, שאת חלקן אני לא מבינה, שהציגו את ארמון השלטון והמגורים המפואר, על אולמות האירוח והאכילה ואגפי השינה וחדר ההקרנה וריהוט שנות ששים שכל אחד רוצה בבית מיד, והבנתי שמראים לנו בבוז מסוים את העושר מנקר העיניים של שלטון מושחת שמוגר לנצח ובגאווה לא לגמרי מוסתרת את ורסאי הויאטנמי. בסוף, באולם הריקודים על גג הבניין, ליד פסנתר הכנף, נערכו פתאום חברי מקהלה צעירה מאינדונזיה שבאו לביקור ושרו שני שירי צדיקוב נהדרים.

סייגון, בית חולים בשולי צ'ו לון, הצינינטאון, שהסתובבתי בה במשך שלוש שעות ולא ראיתי אדם לבן מלבדי ורק המון חנויות של קישוטי חג ותבלינים (עלים מיובשים כתושים, פרחים, מקלות, גבעולים, עיסות) ובדים ואסלות. עוד מרחוק ברור היה שזהו בית חולים למרות שהשילוט בוֹיאטנמית בלבד (לעומת hospital for tropical diseases שראיתי בדרך או centre medical international שם אישר רופא צרפתי צח כשלא את אבחנתו של הרופא הוֹיאטנמי מבית החולים הציבורי בסייגון, הדומה להפליא לאחייני בעז, שיש לי דלקת בלבד ביד, פרי המעידה בטרק הנועז בסאפה, וזה יעבור). הטיפולוגיה של מקומות דומה ושונה. כאן לא רק המבנה, שיכול היה להיות מוסד מסוג אחר, אלא גם אופי התנועה בשער, הרוכלים לאורך קיר החזית ואנשים האוחזים בידם תיקי ניילון צבעוניים שקופים, הם המבהירים מהו. כך מזוהים בתי הספר לא רק בשל המבנה - סימטרי, פונקציונלי, צהוב - שמזכיר מבנים ממשלתיים אחרים, ולא רק בזכות הפוסטרים וציורי הקיר אלא גם בזכות ההתקהלות של עשרות רבות של הורים עם טוסטוסים ואופנועים שממתינים לילדיהם לקראת סוף יום הלימודים (ב-11, ב-12 ולפעמים בערב, בין ספטמבר למאי וזהו. 5.5 שנות לימוד בממוצע לפי נתוני ארגון עולמי מערבי כלשהו, שכחתי איזה). ועל כל בניין ציבורי מתנוססים דגלי העם ולפעמים גם המפלגה ושלט עם ציטטה או מכתם. תרבות השילוט מאוד מילולית, ומפורטת. על כל חנות בכל עיירה קטנה מופיעה הכתובת המלאה, כולל שם המחוז. ודווקא ביד ושם הוֹיאטנמי, מוזיאון שרידי המלחמה, אין כמעט מלל, רק מאות תצלומים קשים, מדכדכים, מעוררי זעם

בדרך לקו צ'י, אתר מערכת החפירות של הוואטקונג, כמה עשרות קילומטרים מסייגון, שהופצצו בלי הרף לפני האדמה שלהן נמחו אבל הן יכולו לברוטליות האמריקאית ועכשיו האתר הוא משהו שבין דיסנילנד לגבעת התחמושת, עם אופציה לירות במטווח באחד משה סוגי נשק במסגרת הסיור, עובדים במדים סיניים בירוק-על, בובות מכניות שמסבות טילים אמריקאיים למוקשים חכמים ומנהרה שהותאמה למדות הגוף המערבי. החדר בתמונה הוא חדר אורחים שהוסב ונעשה לחלל השלישי של מסעדת דיל לתיירים של המשפחה. אין דלת אלא פתח לכל רוחב הקיר, כמו במוסך, וכשמסיטים את הוילון, למשל להחזיר כלים לשטיפה, מתגלים חדר השינה ושני ילדים. זה חוזר בכל הארץ - חדרים פתוחים לגמרי אל החוץ שנסגרים או נסגרים חלקית בערב, חלקם חנויות או עסקים אבל רובם לא, ואותו המראה: גבר, אשה, זקן או זקנה, וכמה ילדים אוכלים מרק או אורז, יושבים על ספה ומסתכלים בטלוויזיה שמותקנת מעל. הסמיכות של עבודה לבית (חנות, שדה), המשפחות המורחבות שחיות בצוותא או בסמוך, האקלים שמזמין לשהות בחוץ, פונקציות של הבית שנמצאות בחצר או בחוץ, ומורשת בטח, יוצרים מושג אחר של פרטיות. ימי הביניים המאוחרים? נו, באמת.

נהר המקונג, דלתת המקונג, אתמול. זו חזית של רחוב. ראיתי גם את מה שראיתי בדמיוני: גונגל, שקט, צווחת ציפור ורשרוש של איזה צירלי בסבך. אבל מה שיש כאן - אלתור וארגון מופתי, גיבוב וקישוט - ראיתי בכל מקום. בערים, בעיירות, בכפרים. דבר לא הולך לאיבוד וכמעט לכל דבר יש כמה שימושים. אוכלים את קלחי התירס מבושלים על עליהם או קלויים ומשוחים בממרח ירוק וגם מייבשים כל חלק שלהם לחוד, כולל העלים. מזינים בקליפות הקפה והאורז את האש נדרשת לשם עיבודם לאבקה, נייר, ממתק או יין. אוכלים את הבמבוק, בונים אתו, קולעים, צדים, דגים, מעשנים. היום, במעבר הגבול לקמבודיה, נרגע המקונג בן רגע.

פנום פן. יש לה חזית של רבריירה קולוניאלית ונובורישית בשיא תפארתן. לפחות במראה מהים, ומשם באתי. זה מחזיק מעמד כעובי שורת הבתים שעל הטיילת. אחר כך זו עיר עולם שלישית, עם בוץ וקבצנים ובניינים מתפוררים מרהיבים. לא במקרה כנראה היא מוצפת בתי מרקחת ומרפאות של רופאי שיניים.

אתר שדות הקטל, ליד פנום פן. בלי הפעלולים של יד ושם והכסף מאמריקה. מה שיש הוא ההיעדר. ובין שרידי המטע של צ'יאנג אק, שהתרוקן מתושביו בשנים של החמר רוז' הנקראות כאן 'פול פוט', ולצד שדות אורז מוצפים עד קצה האופק יש רק שלטים 'כאן ריכזו', 'כאן קשרו', 'כאן הרגו'. ושקט מוחלט. כן, יש אנדרטה שהיא היפוכו המוחלט של זה: מגדל ניאו-חמרי עשוי קומות-קומות ובכל קומה מאות גולגלות. מיד על ההתחלה, לא הקרשנדו בנוסח המערבי. זה עובד. מדהים אפילו מזה הוא מוזיאון טואול סלנג, s-21 בשמו מימי פול פוט, בית ספר בלב העיר שנעשה לכלא בטחוני. חדר כיתה הוא חדר חקירות: רצפה צהובה-לבנה, מיטה זוגית עירומה ועליה מוט ברזל ואזיקים לרגליים ועל הקיר הצהוב תצלום מטושטש של מה שהתרחש בחדר - איש מוטל על המיטה בתוך שלולית דם. זו תצוגה, וזה אמיתי לגמרי. אמנות בשיאה.

פנוס פון, קיר בית ספר (הגדילו נא את התמונה). כמה מיץ פירות טרופיים אפשר לשתות, אז הלכתי לבר-מסעדה בטיילת והזמנתי שיבאס. קיבלתי, עם בוטנים. בא ילד מוכר ספרים (יד שניה מתיירים, כל ספר עטוף בנילון. בויאטנם קניתי אורוול אחד והדפים הולכים הפוך). אמרתי לא תודה. הוא לא אז. אמרתי שוב. הוא הכניס עמוק את הבטן, הרים את החולצה להראות לי ועשה תנועה של רעב. אחר כך עיווה את פרצופו ופרץ בבכי תמרורים וירטואלי. צחקתי. ואז הוא אמר: קוקה קולה, הנהגה קוקה קואלה. הזמנתי אותו לשבת. הוא שתה את הקולה לאט לאט, מתענג על כל לגימה וגם לא מסוגל לשתות בבת אחת, אמר לי בידיים שהוא בן 10 ו-15 ו-25, חיקה אותי מסדרת את השיער ומחייכת, וסירב בכל תוקף (בצדק רב) להפצרתי שיתחלק בקולה עם חבריו הילדים הרוכלים שנאספו סביבנו. לידינו ישבו גבר מערבי גדול, מכריס, לבן שיער, ואשה קמבודית צעירה, דקיקה, מאופרת מאוד, בשמלת מיני אדומה ועקבים באורך השוק.

פנום פן, הארמון המלכותי. האיש בתמונה צובע את חרטום הספינה הצהובה, שאחרים עמלים לבנות אותה לידו ותיכף יציבו אותה בקולונדה המקיפה את מתחם פגודת הכסף בשטח הארמון, שעל מאות המטרים של קירותיה יש ציור קיר נפלא, המציג את גירסת הרמאיאנה של החמר, ומי שיראה לא יידע אם זו ספינה עתיקה ששופצה או ספינה מאמש ואם אלה ציורים עתיקים, כפי שסברתי, או חדיש ומחודש מהמאה העשרים. מתחם הארמון, שרובו מאוחר יחסית, נהרס ונבנה שוב ושוב. במקדש נגוק סון בהנוי מעטרים את המזבח משני צדדיו מגדלים סימטריים של קופסאות אוריאן ועוד עוגיות. ראיתי את זה גם ביפן. הורסים בלי לקונן, ומיד בונים. כמה אקראי נראה מכאן פולחן השימור, וכמה מינורית הרטוריקה של מודרניות והאתוס של הריסה ובניה.

סיים ריפ, רחוב ליד השוק הישן. התכוונתי לכתוב על הדרך, על הכפר, בין פנום לכאן. אבל כשהגעתי ראיתי את זה. שלושה ימים ירדו גשמים עזים והציפו חלקים שלמים של מרכז העיר. אחרי הצהריים העיר היתה לבריכת שחיה ענקית, עם שחיינים, שחקני כדורמים ומשפריצים. מכוניות חולפות היכו גלים שהצליחו להתגבר על שקי החול שהונחו בפתחי בתים וחנויות. במשרד נסיעות ישב איש חבוש קסדה ליד שולחן מוצף עד למעלה מרגליו וחיכה ללקוחות. עגלות הרוכלים עמדו באמצע המים. מי שהוכה מהשיטפון - לא נראה ברחוב. ואז במלון, אחרי שתליתי את החצאית הספוגה מים שלי לייבוש, נשמעה דפיקה בדלת. איש עם מדים נכנס בלי מלים, ניגש אל שולחן הלילה בחדרי, לקח את השלט של המזגן, הניח אחר במקומו, והלך.

אנגקור, מקדש טא פרום. זהו פסל בודהה המוטל בחצר המקדש, גבו אלינו, יושב על זנבו של נגאה, הנחש בעל שבעה הראשים שהגן עליו ברגע ההארה שלו, וראשו, כך סבורים החופרים שגילו אותו לפני כמה ימים ואינם שבעים מלהסתכל בו, קבור מתחת לעץ. הוא ככל הנראה הוטל אל החצר באחד המעברים המאוחרים של שושלת אנגקור מבודהיזם להינדואיזם. אונסק"ו, שהכריז על אנגקור אתר מורשת עולמית, הציב תנאים, בדומה לבנק העולמי או לקרן המטבע. בין היתר, נקבע, יש להסיר את כל שחזורי הצמנט פורטלנד שעשו הקמבודים לפני שנבחרו ולשחזר רק באבן מסוגה של המקורית ובחיזוקי פלדה בלתי נראים. ומאחר שבטא פרום העצים נעשו במהלך מאות השנים לחלק בלתי נפרד מהמבנה, לעתים חלק קונסטרוקטיבי בה במידה שהוא דסטרוקטיבי, כלל לא ברור שיתירו לכרות את העץ כדי שאפשר יהיה לחשוף את הראש. עוצר נשימה אנגקור, אבל בשביל זה צריך כנראה להיות כאן.

אנגקור. סעודת צהריים להמונים במקדש חדש, לא רחוק ממקדש בנטיי סריי העתיק היפהפה, אחרי שהנזירים גמרו לאכול ויצאו מהאולם עם חבילות שי לחג מוזהבות. אלה 14 ימי חתימת גזר הדין. שערי גן העדן והגיהנום נפתחים, בשמים נגזר מי יישקט ומי יתייסר, ובני האדם באים להגיש מנחות ולהתחנן על נפש יקיריהם. אונסק"ו לא מרשה לקיים פולחן מלא במקדשים ההיסטוריים. דיון סוער התעורר הבוקר אם מותר למשפחה שבאה להתפלל במקדש לשלום הבת שנסעה לפנום פן ונעשתה לפתע אילמת, להשאיר שם למשך הלילה שלושה פסלים של בודהה שהביאו אתם והניחו במרכז אחד המגדלים, הגישו להם מנחת פירות ופרחים ועלים ואורז, היו עליהם או זה קולון והבעירו סביבם נרות וקטורת. הוחלט שלא. במקדש אחר עמלו הפועלים המשקמים במשך שלושת רבעי שעה להניח אבן כבדה, שטופלה בעבודת יד גמורה, על פי התקנות, מניחים ומרימים אותה שוב ושוב בעזרת אזמלי ענק וכפיס עץ. אונסק"ו, ישות מופשטת בחיי היומיום באנגקור, מגלם כאן את חוק האב, הסמכות העליונה.

קמבודיה, שום מקום, עצירה אחרונה לפני הגבול עם תאילנד. אני מקיפה את האולם העצום שיש בו דוכן של אוכל אסייתי ודוכן של אוכל מערבי וזהו, ושומעת את קול הרוח שמניעה את צמרות העצים, ואחר כך קרקור צפרדעים, את צהלת הנהגים שמשחקים קלפים על כסף וטרטור אופנוע שעובר בכביש, ורואה תמונה רחוקה אילמת של דייגים פורשים רשת אל בריכה ואחרים שוחים במים. הכי קשה להעביר את הקול. קול תוף ומצילתיים ממקדש, קול צפירות כלי הרכב שלא נגמר, קול מוכרת הפירות ברכבת, קול נהגי הטוק טוק המפצירים, קול שליקת אטריה של מישהו, קול המונסון על גג פח, קול קציר העשב במגל, קול הרדיו מעומק הבתים, קול גיעגוע, קול נביחה של כלבה עזובה, קול דפיקה של מי שבונה או מתקן, קול המעבורת היוצאת לדרכה. קול של שפות אחרות.

בנגקוק, שולי צ'יינטאון, מבט מהקומה ה-15 של בנין מגורים, היחיד בגובה זה בשכונה, שיש בו משפחות תאילנדיות מהמעמד הנמוך ומערביים מבוססים מעצם הגדרתם. נוף נפלא של עיקול הנהר נשקף מצד אחד, קו האופק של מגדלי רובע העסקים מהצד האחר, דרך מהירה, גג של מקדש סמוך, וכל היתר ערבוביה אדירה של גגות וחלקי בניינים וכבישים שצצים פה ושם ונעלמים. המבט מהגובה - חולש, שלט, מארגן ואטום, כך למדנו - מענג עד מאוד. הוא מתקרב ומתרחק כרצונו, מגלה עוד ועוד פרטים, נענה לקולות, משתהה או נע בתזזית. מטרופולין ענקית, עם מגדלים אסייתו-ניאוליברליים, פגודות, שווקים, קניונים, אלפי דוכנים של אוכל רחוב, אסייתים מכל מיני סוגים, לבנים מכל מיני סוגים, שכונת צפופות עד מועקה וגנים רחבי ידיים. נראות שמבהירה בהתגבשותה כי הגלובלי, תודה לאל, אינו אחד.

בנגקוק, מקדש פו. העושר הזה, כאן בכן של פסל של בודהה, אחד ממאות הפזורים בחצר המקדש, העשוי שיבוצי אבנים שחלקן אולי אפילו טובות, מראות וציפוי זהב למכביר שיש בו או אין בו קראט, הוא כאין וכאפס לעומת פסל בודהה הרוכן בתוך המקדש פנימה, התופס את כל שטח החלל, כף רגלו לבדה אורכה חמישה מטרים (מדדתי) וכל כולו זהב. מנגד, בחוץ - העץ והקש למיניהו, שהכל כמעט עשוי מהם, כולל הבקתות בתעלת בנגקוק נוי, שביניהן הולכים ונבנים בתי מידות, וילות בגיונגל, בעוד תהליך גנטריפיקציה שישנה פני אזור ויזז את העוני למקום אחר. רצתי מהר בין המקדשים, שבעה גם בקתות עץ, והלכתי לעשות מסז' תאילנדי. יצאתי ברחיפה.

בנגקוק, נמל התעופה סוברנהומי.

זהו.

אהבתי את השמלות הרקומות ומטפחות הראש הצבעוניות של הנשים הכבדות עמוסות

התיקים והחבילות שעלו על המטוס הזה משער f5.

אז אולי לשם.

נשיקות.